

Sturcz Zoltán

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar**Egy epizód szaknyelvünk történetéből:
visszalatinosítási vita a 20. század elején**<https://doi.org/10.48040/PL.2025.2.3>

A visszalatinosítás mint nyelvészeti és kultúrtörténeti jelenség szakszóként ritkán jelenik meg. Jelentése a nyelvekben megjelenő, a latinból átvett és az adott nyelv fonetikai, grammatikai jellemzőihez igazított szakmai terminusok visszaalakítása eredeti latin formára. A jelenség, illetve a folyamat lehet spontán vagy irányított jellegű: mindkettőre találunk példákat. A magyar nyelv szaknyelvi világában a 20. század első évtizedében Apáthy István vetette fel erőteljesen a műnyelvi visszalatinosítás kérdését. Arra hivatkozik, hogy a magyar szaknyelvi szókincs jelentős része a németből esetleg más nyelvekből átvett és azokban a latinból átalakított, megcsonkított szavakból áll. Ilyen módon idegen nyelvünktől, de magától a latin nyelvtől is. Műnyelvünk nagy formálója Szily Kálmán vitába keveredett Apáthyval. Tévesnek minősítette a visszalatinosítás felvetését, mivel a magyar műnyelv a megszilárdult elvek, a gyakorlat és a megmagyarosodás alapján már befogadta a különböző, a latinból eredeztetett műszavakat. Szerinte a visszafordítás kárt és zavart okozna a nyelvi rendszerben, és ellentmond a korábban elfogadott szaknyelvfejlesztési tételek egyik pontjának, miszerint a megszokott és betagolódott latin szavakat, különösen a szakszavakat el kell fogadni. Vitájuk a Múzeumi Füzetek és a Természettudományi Közöny hasábjain zajlott le, és a szakmai körök többségének egyetértésével: a visszalatinosítási folyamat elutasításával zárult.

Kulcsszavak: szaknyelvtörténet, lexikatörténet, latin nyelv, visszalatinosítás, nyelvművelés

Bevezető gondolatok a visszalatinosítással kapcsolatban

A visszalatinosítás fogalom mind a nyelvészeti, mind pedig a történész, kultúrtörténeti szakirodalomban ritkán, de időnként újra és újra felbukkanó fogalom. Alapjelentésében a latin kultúrkörhöz, főleg annak a nyelvi világához való valamilyen szintű visszalépést vagy visszalépési jelenséget, folyamatot takar. Történelmi, kultúrtörténeti esetként és egyben hosszas folyamatként a román kultúrában a cirill betűs írásmódról a latin betűs írásrendszerre való áttérést hozhatjuk példának. Egyedi kultúrtörténeti példaként pedig Eperjes városának, pontosabban a város adminisztrációjának a német nyelvről a latin nyelvre való áttérését, igazából visszatérését hozhatjuk fel. A fentebb említett mindkét történelmi példánk azt is mutatja, hogy a visszalatinosítás egyrészt bonyolult és összetett kérdéskör, másrészt térben és időben tágan értelmezhető, harmadrészt pedig ha nem is direkt nyelvészeti jelenség, de mindenképpen nyelvi kontaktust és problematikát is mutat.

Ha kimondottan nyelvészeti alapú vagy irányú definícióját, de inkább körülírását keressük a fogalomnak, akkor nem másról van szó, mint valamilyen okból a klasszikus latin nyelv lexikai készletéhez, esetleg morfológiai készletéhez való odafordulás, visszafordulás, nyelvészeti újrafelhasználás valamilyen szintű jelenségéről. Ehhez hozzátehetjük azt, hogy a jelenség vagy olykor a folyamat tervezett, tudatos vagy éppen spontán, esetleg nyelvi divat jelleget is, sőt néha nemzetközi méreteket is ölthet. Gondoljunk a reklámpar, a gyógyszeripar és más iparágak latin szóalkotásaira, amelyek esetében érzékenyebben fogalmazva nem is visszalatinosításról, hanem ún. mesterséges, mű- vagy ál-latinitásról beszélhetünk. Ez a folyamat nyelvünkben nem új keletű jelenség. Már a 20. század első felében több kutató is foglalkozott a kérdéssel. Két nyelvész – Tolnai Vilmos majd Gyalmos János – ide vonatkozó, a magyar–latin kérdéssel foglalkozó megállapítását idézhetjük:

„A XX. század folyamán latin eredetű és visszalatinosított vendégszavaink nagy mennyiségben élnek az irodalmi és köznyelvben, sőt a nép nyelvében is egynehány...” (Tolnai, 1933:227)

„Magyarországon a latin nyelv sokáig mintegy lingua paterna volt, s a magyar és latin nyelv egymásmellettiségében a főszerep a latin nyelvnek jutott. A deákos műveltségűek szinte magyar-latin keveréknyelven beszéltek. A latin nyelvnek magyarra gyakorolt nagy hatásából következik, hogy nemcsak latin jövevény- és vendégszók élnek a magyarban, hanem latin eredetű képzők is.” (Gyalmos, 1933:222)

Utaltunk arra, hogy a visszalatinosítás terminus így, főnévi formában ritkán fordul elő, főleg melléknévi igenév formában, jelzőként gyakori: *visszalatinosított* szóalak, -forma, -elem, -példa stb. szókapcsolatokban. Erre és egyáltalán a fogalom élő mivoltára példaként hozhatjuk az „Új magyar etimológiai szótár” egyik szócikkét: „**express** [...] Nemzetközi szó (n, ang, fr) [...] A magyarba elsősorban német közvetítéssel került át; az *expressus* változat – jelentéséből ítélve – **visszalatinosított** lehet a német *express* alapján.” (ÚESzWeb)

A visszalatinosítás a magyar nyelvtörténetben, pontosabban szaknyelvtörténetünkben a XX. század első évtizedében tűnik fel tudatos, szervezett jelenséggé. A XX. század elejére a magyar szaknyelvi világ mind lexikaalkotási, mind pedig stilisztikai tekintetben nyugvópontra jutott. Köszönhető mindez Szily Kálmánnak és alkotóköreinek, továbbá fórumaiknak (*Természettudományi Közlöny*, *Magyar Nyelv* folyóirat, szakmai kiadványok). Szily még 1879-ben lefektette a műnyelv fejlesztésének alapszabályait. Ennek részletes leírását a „Szily Kálmán szaknyelvi láttelepe és fejlesztési terve 1879-ből” című tanulmányban fejtettem ki (Sturcz, 2024). Szily az idegen – benne a latin eredetű – műnyelvi szókincs használatát is világos szabályokhoz kötötte. Ehhez képest főleg a latin műnyelvi szókincs tekintetében Apáthy István kolozsvári professzor új felvetéssel jelentkezett, amit saját megfogalmazásában *visszalatinosításnak* nevezett, Apáthy elgondolásában a magyar szakszókincs latin eredetre visszavezethető, de más nyelvekből, főleg a németből átvett latinos terminológiai elemeit, formáit kívánta az eredeti latin formákra visszaalakítani.

Apáthy felvetése, indokai, gondolatmenete, vitaanyagai

Mielőtt rátérnénk Apáthy felvetésének bemutatására, essék néhány szó magáról a gondolat szerzőjéről. Apáthy István (1863-1922) neve alatt a lexikonok, életrajzok többnyire azt írják, hogy természettudós, zoológus, orvos, a kolozsvári, majd a szegedi egyetem nemzetközi hírű professzora (Web1; Magyar Nagylexikon; Új Magyar Életrajzi Lexikon; Kapronczay, 1973; Benedeczy, 1985; Gábor, 2006 és Web2; Rosta, 2022). A felsorolás tovább bővíthető a következő szavakkal: szépíró, publicista, társadalomtudós, nyelvész, tudományszervező, politikus. Ebből az összesítésből az derül ki, hogy egy késői polihisztorról beszélhetünk, aki mind a reáliák, mind pedig a humán tudományok terén rendkívüli alkotóképességgel rendelkezett. Erre a sokoldalúságra hivatkozva joggal jegyzi meg egyik méltatója 1973-ban, hogy: „...munkásságának mindenre kiterjedő értékelésével a mai napig adós maradt az utókor.” (Kapronczay, 1973: 213). Ez a megállapítás, azaz a teljes feltárás hiánya mindmáig igaz. A kolozsvári egyetem és maga a város, de inkább a régió, Erdély kultúrájában is kiemelt szerepet töltött be. Nem véletlen, hogy a város, az egyetem és főként maga Apáthy az Erdélyi Múzeumegylet és annak szakmai sajtókiadványai körül is irányító tevékenységet végzett. Így az egyetemen legfontosabb kiadványának, az *Értesítő*nek a főszerkesztését is rábízák. Itt veti fel egy a forrásvizekről szóló szakmai tanulmány sokoldalú bírálataként a latin műszavakkal kapcsolatos megállapításait, és javasolja a szerinte helyes, a klasszikus latinhoz visszatérő szóhasználatot.

A témával kapcsolatos kisebb-nagyobb szóbeli megnyilatkozásain kívül 1900-1911 között három nagy tanulmányban foglalta írásba véleményét (Apáthy, 1901; Apáthy, 1906; Apáthy, 1911a). A harmadik tanulmányát még egy kis könyvecske vagy inkább különnyomat

formájában is megjelentette Apáthy, 1911b). Az első elvi és praktikus megnyilatkozása az ügyben az erdélyi *Értesítő* szakfolyóirat hasábjain jelent meg. (A szerző már 1900 folyamán megírta, de nyomdai okok miatt a cikk megjelenésre csak 1911-ben került sor.) Ez a kritikai megjegyzésekkel és szerkesztői tanácsokkal teli húsz oldalas tanulmánya bevezetését az alábbiakban olvasható mondatokkal kezdi, nem titkolva azt sem, hogy szerkesztői önkénnyel a saját szóhasználati elvei alapján belejavított a szerző, Ruzitska Béla munkájába:

„Minthogy Fabinyi és tanítványai, közöttük természetesen Dr. Ruzitska Béla úr is, „egyelőre tartózkodó állást” foglalnak el azokkal az elvekkel szemben, a melyeket az „Értesítő Természettudományi Szaka” az idegen műszóknak a magyar szövegben használandó írásmódja tekintetében néhány év óta követ, ki kell nyilvánítanom, hogy Ruzitska úr az idegen műszókat a nálunk leginkább használatos, németesen csonkított formában írta (pld. jód [j-vel], calcium-carbonát, hidrogén, ammoniák, phosphor, kálium-hydroxyd, káliumbórfluorid, absolut, positiv stb.). Szerző úr megkérdése és beleegyezése nélkül helyettesítettem a tőle követett írásmódot azzal, a mely az „Értesítő” egyéb tárgyú cikkeiben eddig keresztülvitt elveimnek a chemiai műszókra nézve is szükségképi következménye (Iodeum i-vel, nem j-vel), calcium-carbonas, Hydrogenium, ammoniacum, Phosphorus, kalium-hydroxyda, kalium-borium-fluorida, absolutus, positivus stb.). (Apáthy, 1901:101)

Ebből kiderül, hogy a magyar műnyelvben használt latin eredetű szakszavak – megfogalmazása szerint – „németesen csonkított formában” kerültek be a magyar műnyelvbe, ami elfogadhatatlan a nyelv tisztasága szempontjából. A németes hatásról további keményebb megjegyzései is vannak:

„Régi tudósaink, ha néztek, hát microscopiumba és nem mikroszkópba néztek. A tudományos műszókat latinos, nem ritkán önkényesen ellatinosított formájukban használták; ezeket a formákat csak később helyettesítette a németesen csonkított alak, akkor, a midőn, a nyelvújítás korában, tudományunknak nemcsak szellemére, nyelvzetére is reá ütötték a némettől való függésnek a rabszolgabélyegét. [...] Nyelvünk természetével számot nem vető Bugát-féle műmagyarosításra következett visszahatás a tudományos német hódoltságnak ezt a szolgabélyegét még feltünőbbé tette. Pedig nem kerülne nagy fáradságba, hogy műnyelvünkről letöröljék.” (Apáthy, 1901:102)

Ezt követően a tanulmánya további részében nyelvtörténeti és szakmatörténeti tények, munkák hatalmas tárházát vonultatja fel annak bizonyítására, hogy a helyes vagy magyaros latinság miként működött a korábbi időkben. Kifejti, hogy e bizonyítékok, gondolatok és elvek jegyében korrektúrázta, helyesbítette Ruzitska korábbi cikkét.

Néhány évvel később átveszi a kolozsvári, egyben erdélyi szellemi élet egyik legfontosabb fórumának a Múzeumi Füzetek kiadványnak a szerkesztését. Itt jelenik meg a témával kapcsolatos második nagy cikke. Az első számban, a 10 oldalas „Szerkesztői üzenetek”-ben meghirdeti és hosszasan kifejti az elvi szerkesztésre, továbbá a szakmai írásmódra vonatkozó elveit. A bevezetőben határozottan állást foglal az önálló erdélyi műveltség mellett: „Erdélynek volt saját műveltsége a múltban; kell lenni saját, független művelődésének a jövőben is. A vezetés Kolozsvárt illeti meg...” (Apáthy, 1906:II) A transzilván érzelmű bevezető oldalak után tér rá a publikálandó anyagok szóhasználati szabályaira:

„Nem látom át, miért kelljen csak nekünk magyaroknak ebben a csonkított formában használnunk a latinból, görögből vagy más nyelvből vett, illetőleg a latin vagy görög szóból alkotott műkifejezéseket, a melyben azokat a német irodalom, a német nyelvszokásnak vagy a német visszaélésnek megfelelően használja. Ugyanazokat a műkifejezéseket minden nemzet irodalma megfelelően átídomítva alkalmazza: másképpen a francia, az angol és az olasz. De velünk el akarják hitetni, hogy azok, németes formájukban, nemzetközi műszók. [...] ...nekünk az idegen műszókat csak vagy latinos, illetőleg görögös alakjukban, vagy, ha a műszót az illető tudományág egy más nyelv szavai közül vette, az illető nyelvben használatos formában szabad használni.” (Apáthy, 1906:VII)

A további oldalakon kifejti, hogy a „*műszók újraalkotása, visszalatinosítása*” hosszú és nehéz feladat. Éppen ezért a helyes latinság és a helyes magyarság helyreállítására nagy ívű programot is hirdet:

„Ezt a nehézséget a természettudományi műnyelvre és az általánosan használt idegen szókra vonatkozólag úgy igyekszem majd leküzdeni, hogy, illetékes szakemberek segítségével, fokozatosan összeállítom és annak idején közzé teszem minden egyes természettudományi szak műkifejezései helyes formájának, illetőleg az idegen helyébe alkalmas magyar műszóknak jegyzékét. A szerzők hozzájárulásával addig is alkalmazom a helyes műkifejezéseket a Múzeumi Füzetek közleményeiben és a saját írásaimban. A németes műkifejezések szerencsére, nem gyökeredznek még oly mélyen a tudományos irodalmunkban, hogy kiirtásukat legfeljebb egy évtized alatt remélni ne lehetne. Tanítványainkat eleve csak a magyar szellemnek megfelelt műszókra tanítsuk, és akkor a németek nem is fognak többé a magyar irodalomba visszatérni.” (Apáthy, 1906:VIII)

Erre a bevezető tanulmányra Szily és köre, a „budapesti iskola” a nyomdai és megjelenési csúszások, meg feltehetően más okok miatt csak jóval később, 1910-ben reagált, felelevenítve a műnyelvi elvek több mint két évtizeddel korábban meghirdetett, majd megismételt elveit. A tanulmány „A magyar természettudományi műnyelvről” címmel jelent meg a Természettudományi Közönyben (Szily, 1910). Rossz nyelvek szerint az egyik szerkesztőségi tag szorgalmazta a „*kolozsvári tájszólás*” elleni határozott fellépést a legjelentősebb magyar természettudományi lap hasábjain.

Apáthy – immár a témával foglalkozó harmadik tanulmányában – válaszként és egyben felvetése újabb indoklásaként 1911 márciusában Szily folyóiratában, a *Természettudományi Közönyben* egy hosszú tanulmányt közöl „Kompliment és komplement” címmel. A két egymáshoz közel álló szó a német *das Kompliment* (bók, dicséret, tisztelgés közszó) és a *das Komplement* (kiegészítő darab: műszaki, ipari szakszó; kiegészítő rendszer: orvosi szakszó) kapcsán kezd hosszú elmélkedésbe és további példasorok idézésébe azzal kapcsolatosan, hogy a német minták miként szorították ki, vagy be sem engedték a szabályos latin kifejezéseket (Apáthy, 1911a). Ezt a tanulmányát mintegy végső meggyőző vagy lezáró munkának szánta a visszalatinosítási kérdésben. Olyan fontosnak tartotta gondolatait széles körben közzétenni, hogy a Pesti Lloyd Nyomda gondozásában még külön könyvszerű, de inkább füzetszerű kiadásban is megjelentette az anyagát (Apáthy, 1911b).

Gondolatmenete azonban több ponton is sántít vagy legalábbis ellentmondásos az igazi latin formákhoz való visszatérés erőltetésében. Így például akkor, amikor a múlt és a jelen latin szóalkotásait, pontosabban szóalkotási gyakorlatát veti össze, illetve elemzi. Az alábbi érvelésében az *igyekszik* és az *idomít* szavai mintegy gyengítik a merev latinossági álláspontját, amikor így fogalmaz:

„Tudományos műszavaink leggyakrabban latin vagy görög szók, illetőleg latin vagy görög szavakból latinos vagy görögös képzéssel alakulnak. Mostani fejtegetésemre nézve mindegy, megvoltak-e az így alkotott szók a régi latinságban vagy görögségben is. Úgy a hogyan, képződtek, latin vagy görög szók; legtöbb tudós igyekszik is jól, a latin vagy görög nyelv törvényei szerint képezni őket. A magyar nyelvnek pedig ősi hagyománya, hogy a latin szókat csonkítatlanul illeszti be a magyar beszédbe s ezt a csonkítatlan formát idomítja a magyar hangtörvények szerint.” (Apáthy, 1911a:290)

Továbbá a merev álláspontját részben maga cáfolja, amikor a magyar nyelvből felhozott következő példákkal, illetve megjegyzésével előáll: „*Bár arra is van sok példa, hogy nem latin szókat is ellatinosított [értsd: a magyar nyelv] szilvórium, urbárium, urbáriális, gouvernementalis, loyalis stb., mert érezte, hogy ezek a szók a magyaros beszédből így kevésbé rínak ki.*” (Apáthy, 1911a:297) Végső érvként és összegzésként a latin tulajdonneveket hozza példaként: miszerint a jelen használat elveti a Virgil, Ovid, Horác példákat és visszatért a teljes latin nevek használatához a Vergilius, Ovidius, Horatius alakokkal. Tehát ezzel a példasorral itt azt kívánja bizonygatni, hogy „csonkult” alakú szókat törvényesen „visszalatinosítsunk”. Ez utóbbi szava a *visszalatinosít*, mintegy vezérlő kulcsszóként ebben a cikkében többször is és

kiemelten szerepel. Történelmi és irodalmi példasorát ezzel a mondattal zárja: „Íme, igen is visszalatinosítsunk sok szót, még pedig tudatosan, a németiségtől való félelmünkben.” (Apáthy, 1911a:298)

Végezetül jegyezzük meg, hogy Apáthy nem állt teljesen egyedül a német-latin-magyar problémával. Például Toldy Géza ügyvéd és nyelvvédő 1910-ben, a „Helytelenül használt vendégyszavak” alcímű munkája bevezetőjének erős szatirikus megjegyzésében egy sajátos fogalmat (*németeurópai*) használva a következőket írja:

„Korunkban már iskoláinkban belénk verdesik a németeurópai latin kiejtést, elsősort nyilván azért, mert azt vélik helyesnek, de meg talán azért az igaznál inkább sérti nyelvünk szellemét, tehát európaiságunknak ágyaznak meg vele, no meg tán azzal az atyai szándékkal, hogy amikor az életbe lépünk, barbárnak ne nézhessenek kiejtésünk miatt.” (Toldy, 1910:55)

Szily és a budapesti iskola állásfoglalása és válasza

Szily már 1879-ben leszögezte a műnyelvi fejlesztés azon szabályait, amiket a szakmai közönség is elfogadott, és ezek szellemében alkotott, működött. A teljesség igénye nélkül, lényegét tekintve, röviden idézzük fel azt a négy pontot, amit a század utolsó évtizedeiben és az ezredfordulón sorvezetőként használtak a szakírók, a kortársak.

„1. A mely természettudományi fogalomnak vagy tárgynak nincs internacionális elnevezése, jelöljük azt mi is a magunk nyelvéből való műszóval. – Ha ellenben ugyanarra sem általánosan ismert szavunk, sem alkalmas tájszavunk még nem volna, alkossanak a hozzáértők új szót, a magyar nyelv törvényeinek és a magyar észjárásnak megfelelőleg.

2. Ha valamely tudományos tárgyra helyesen alkotott, határozott értelmű és világos magyar szavunk már van, ne polgárosítsuk meg az idegen szót, még ha az internacionális kelendőségű volna is, hanem őrizzük meg és használjuk közakaratlanul a magunkét.

3. Ha valamely rosszul alkotott magyar műszó az eddigi folytonos és általános használatból már egészen érthető és határozott értelmű szóvá lett, és ha a kiirtás megkísértése, előre láthatólag sok nehézséggel járna s a megállapodást megint sokáig késleltetné, még az ilyen magyar műszót is tartsuk meg szoros kivételképpen és használjuk ezentúl is.

4. Ha valamely internationalis műszó helyébe nem tudunk helyesen alkotott, határozott értelmű és világos magyar szót állítani, fogadjuk el mi is (a 3. alá tartozó csekély számú kivételekkel) az internacionális műszót és nemzetiesítsük meg, ha szükséges, úgy, hogy a magyar szóképzőknek és ragasztékoknak elfogadására alkalmasabb legyen, anélkül mindazonáltal, hogy azt nevetségesen megkorcsosítsuk.”

(Szily, 1879:342-343)

Szily és köre ezt a gondolatmenetet idézi fel és erősíti meg a korábban már említett 1910-es válasz- vagy vitacikkében, utalva arra, hogy a kialakult nyelvhasználati gyakorlat felborítása ismét kaotikus állapotokat idézne elő a műnyelv világában. Apáthy viszontválaszaként értékelhető „Kompliment és komplement” tanulmányára Szily és feltehetően a szerkesztőség többi tagjával egyetértésben a következő számban azonnal válaszol, és a fentebb már idézett 4. pont gondolatmenetét idézi be a válaszcikkébe, amikor így fogalmaz:

„Mikor a befogadandó nemzetközi műszó afféle családtalan szó, melyből származékok, legalább ma még, nem sarjadzanak ki, az ilyen szót tartsuk meg változatlanul azon alakjában, a melyben előtünk, magyarok előtt, legismertebb. Több nehézséggel jár a családos műszók befogadása. Ezeket, ha szükséges, nemzetiesítsük meg úgy, hogy a magyar szóképzőknek vagy ragasztékoknak elfogadására alkalmasabbak legyenek, a nélkül mindaz által, hogy őket nevetségesen megkorcsosítsuk. Ezt tanácsoltam én 1879-ben, és ezt tanácsolom ma is 1911-ben.” (Szily, 1911:351)

Apáthy többször felvetett és részben jogos németellenességére, mondhatni „németfóbiájára” reagálva pedig ezt írja:

„De hát miért ne fogadjuk el változatlanul a nyugatról hozzánk érkezett műszót? Miért kell őket nekünk egy is, us, um, ium szócskával megtoldanunk? E kérdésre Apáthy azt feleli: azért, mert a német hozza őket. No hát én a német bevándorlástól, sem az emberektől, sem a szókétől nem félek oly nagyon, mint Apáthy. [...] Ne a szóktól féljünk, hanem a szófüzéstől és a stílustól. De meg azután ezeknek a német révén hozzánk érkezett angol, francia műszóknak nincs is semmi németes formájuk. Egyik sem hordja magán a -heit, -keit, -ung, -irt, -isch, -lich stb. képzőt. Hiszen ha így jönnek, úgyis vagy megmagyorosítjuk, vagy meglatinosítjuk őket nyomban.” (Szily, 1911:351)

Sokatmondóak Szily záró sorai, amelyek vitázáró és lezáró sorokként is felfoghatók az Apáthy-féle „lexikai újrapozicionálási” kísérletet és annak elfogadhatóságát illetően. Lényegében azt nyugtázza, hogy a természettudományi műnyelv tekintetében a *Természettudományi Közöny* és alkotóköre végleg eldöntötte a nyelvhasználat milyenségét. Erről így fogalmaz:

„Mielőtt e vitánkat befejezném, előbb egy öröndetes jelenségre szeretnék még rámutatni. 1906-ban, az Apáthy műnyelvet követő erdélyi Muzeumi Füzetek I. kötetében még csupa augitis, biotis, calcitis, labradoritis, porphyritis, pyritis, orthoklassis, oligoklassis, amphibalon, és sanidina járja, de már 1909-ben a IV. kötetben augit, biotit, calcit, diorit, pörphyrit, pyrit, oligoklas, plagioklas, sanidin és amphibol-ról beszélnek. Úgy látszik, Kolozsvár nincs már oly messze Budapesttől. Igen örülnék, ha Apáthyt és követőit nem sokára így üdvözölhetnők: Isten hozta Önöket minálunk!” (Szily, 1911:352)

Egy lezárhatatlan kérdéskör élete és utóélete

Feltehető a kérdés, hogy a kortárs tudósok, a szakírók hogyan reagáltak a vitára, és kinek az oldalára álltak. Az állásfoglalás egyértelmű néma szavazás volt azzal a gyakorlattal miszerint a Szily-féle elvek érvényesültek a műnyelv-, illetve a szaknyelvhasználatban, a szakirodalomban. Apáthy a világháborút követő történelmi események után a kolozsvári egyetemről kénytelen volt távozni. A szegedi egyetemen folytatta tudományos munkáját, és még tett némi kísérletet a műnyelvhasználati elvei elfogadására, de nem talált támogatókra. 1924-ben bekövetkező halála végképp elfeledtette a felvetéseit. A vitát követően több mint két évtizeddel később (1933-ban) az Akadémia Szily Kálmán emlékülésén Ilosvay akadémikus méltató beszédében visszatér egy kétpólusú gondolattal a témára. Értékelésében így fogalmaz Szilyről:

„Mindent elkövetett, hogy a Bugát-féle műnyelv minél előbb eltűnjék a használatból és gondosan őrködött, hogy Apáthy műszavai, melyeket Apáthy nem a köztudatban átment alakjukban, hanem sajátos elmélettel visszalatinosított vagy visszagörögösített formájában igyekezett a természettudományi írókra ráerőszakolni, természettudományi irodalmunkban polgárjogot ne nyerjenek.” (Ilosvay, 1933:15)

A bevezetőben már idéztem Tolnait (1933) és Gyalmost (1933), akik szintén ez időben, 1933 során írták le a latin–magyar kérdéssel kapcsolatos megjegyzéseiket. Néhány évvel később Fludovits Jolán „A magyar nyelvtudomány kézikönyve” sorozatban elemezte a latin jövevényszavaink problematikáját. Figyelemre méltó az a gondolatmenete, amelyben a tiszta latinság vagy a meggyőző latin eredet mellett hosszan foglalkozik a szerinte „ál-latin” vagy „nem tiszta latin”, de a magyar nyelv szókészletébe és morfológiai rendszerébe már beépült és megszokott szavakkal és képzőkkel. Ezekkel kapcsolatban így ír, majd megerősítésként példákat hoz: „Igen nagy számban vettünk át olyan latin jövevény- és idegenszavakat, melyekből a nyelvérzék egy-egy latin képző sajátos funkcióját kiérezhette és az ill. képzőt elvonva az eredeti jelentésben vagy azt továbbfejlesztve, magyar szavakhoz is hozzáillesztette.” (Fludovits, 1937:37) Nagyszámú és további analógiás példatárából csak néhányat sorolunk fel, mint a morfológiai ál-latinitás példái: pápista, pipatórium, irodista, organista / Volteriánus / urizál, sétafikál stb. (Fludovits, 1937). További gondolatmenetében Tolnai Vilmos korábbi gondolataira is emlékeztetve utal arra, hogy ez a „befogadó és elfogadó folyamat vagy jelenség” széles körű, több idegen nyelvből származó lexikai elemet is érinthet:

„Az előbbi sajátos funkcióval ellátott latin képzők mellett vannak olyan, jövevényszavainkból elvont latin szavak, melyek idegen (ném., fr.) szavakhoz járulva, azok meghonosodásában meglehetősen nagy szerepet játszanak. Az ilyen latinos végződésű nemlatin szavakat nevezi a nyelvtudományi irodalmunk ál-latin jövevényszavaknak (vö. Tolnai: Szily – Emlék 84).” (Fludovits, 1937:37)

Ennél az idézetnél figyelni kell arra is, hogy Fludovits Tolnainak egy 1918-as rövid cikkére utal, amiben a latin kérdés kapcsán felveti és bevezeti az „ál-latin” fogalmat. Tolnai részéről ez egy, a vitával kapcsolatba hozható utólagos és közvetett állásfoglalás is lehet, azzal a mondanivalóval és tanulsággal, hogy a latin-magyar kérdés jóval összetettebb és jóval több forrásból eredőbb, egyben beépültebb, mint azt gondolnánk (Tolnai, 1918).

Konklúzió és zárszó

Ha a visszalatinosításnak, mint felvetésnek volt pozitív értelme, akkor azt abban kereshetjük, hogy rávilágított egy problematikára, és igényt formált: a latin eredetű szavaink és a latin eredetű képzőink mélyebb elemzésére. Ezt bizonyítják azok a kisebb-nagyobb nyelvész észrevételek, de még inkább azok a mélyebb elemzések, amelyeket a már fentebb idézett hosszabb munkák mutatnak. A „felülvizsgálat” és a vita mind a mai napig nem szűnt meg: részben nyelvhelyességi, részben grammatikai, részben lexikológiai felvetések rendre előbukkannak. Maga a visszalatinosítás fogalom is úgymond megcsavarodott, mivel előkerült az újralatinizálódás, a relatinizálódás, az ál-latinizálódás fogalom is. Grétsy László (2005), Horváth Péter (2015) és mások az angol nyelvből átkerülő és latinos képzővel alkotott, úgymond állatinosított vagy visszalatinosított szavak kérdésével több rövid észrevételükben is foglalkoztak, elismerve, hogy ez a jelenség is (az angol–latin–magyar nyelvi hatás vagy inkább nyelvi játék) mai nyelvünk részévé vált, kicsit és kísértetiesen hasonló az Apáthy által bírált német–latin–magyar jelenséghez. Ladányi Mária (2014) „Idegen képzők a magyar szóképzésben: rendszeresség, produktivitás, versengés” című nagyszabású tanulmányában több oldalt szán a latin vagy latinos képzőink elemzésének, élő voltának és aktivitásának. Tanulmányát vitazárónak is tekinthetjük, mivel a latin–magyar nyelvkontaktus világát összeköti az európai modern nyelvekből származó, a magyarban is megjelenő latin, ál-latin, relatinizált szavak világával, azok kényszerű és gyakorlati befogadásával, beépülésével.

Hivatkozások

- Apáthy, I. (1901): Szerkesztői megjegyzések Dr. Ruzitska Béla úr cikkének, „A sütőpataki Vilma forrás vizének kémiai elemzése” műszavaira vonatkozólag. *Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egylet Orvos-természettudományi Szakosztályáról*. 1900. XXV. Évf. XXII. Kötet. 101-123.
- Apáthy, I. (1906): Szerkesztői előszó. *Múzeumi Füzetek*. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Természettárainak és az EME Természettudományi Szakosztályának Értesítője) 1-2. füzet. I-X.
- Apáthy, I. (1911a): Kompliment és komplement. *Természettudományi Közlöny*. XLIII. kötet. 526. füzet. 289-3000.
- Apáthy, I. (1911b): *Kompliment és komplement*. Pesti Lloyd – Társulat Könyvsajtója: Budapest
- Benedeczky, I (1995): *Apáthy István: a tudós és hazafi*. Szenci Molnár Társaság: Budapest
- Élesztő, L. főszerk. (1999) *Magyar Nagylexikon*. II. kötet, 175-176. Magyar Nagylexikon Kiadó: Budapest
- Fludovits, J. (1937): *A magyar nyelv latin jövevényszavai*. (A magyar nyelvtudomány kézikönyve I. 12. füzet) Magyar Tudományos Akadémia: Budapest
- Gábor, D. (2006): Apáthy István és munkássága. *Művelődés*. 2006. április. 25-27.
- Grétsy, L. (2005): Antipatikus – unszimpatikus. *Szabad Föld*. (sajtókiadvány) 2005. 09. 23.
- Gyalmos, J. (1933): Latin eredetű képzőink. *Magyar Nyelv*. XXIX./ 7-8
- Horváth, P. I. (2015): *(Ny)elvi kérdések*. Inter kht. – Tinta Könyvkiadó: Budapest
- Kapronczay, K. (1973): Apáthy István. *Orvosi Hetilap*. 1973. január. 209-213.

- Ilosvay, L. (1933): *Id. Szily Kálmán emlékére*. Id. Szily Kálmán Emlékezete. Magyar Tudományos Akadémia: Budapest.
- Ladányi, M. (2014): *Idegen képzők a magyar szóképzésben: rendszeresség, produktivitás, versengés*. In: Laczkó, K. – Tátrai, Sz. (szerk.) (2014) *Elmélet és módszer: Nyelvészeti tanulmányok*. ELTE Eötvös József Kollégium: Budapest. 237-262
- Markó, L. (főszerk.) (2001): *Új Magyar Életrajzi Lexikon*. I. kötet 174-175. Magyar Könyvklub: Budapest
- Rosta, I. (2022) Megemlékezés Apáthy István orvos, zoológus, professzor, akadémikus halálának centenáriumáról. *Magyar Tudomány*. 18/2022/8. 1082-1087
- Sturcz, Z. (2024): Szily Kálmán szaknyelvi látélete és fejlesztési terve 1879-ből. *Porta Lingua*. 2024/1. 65-79. <https://doi.org/10.48040/PL.2024.1.7>
- Szily, K. (1879): A természettudományi műnyelvről a magyar irodalomban. *Természettudományi Közöny*. XI. kötet. 121. füzet. 329-345
- Szily, K. (1910): A magyar természettudományi műnyelvről. *Természettudományi Közöny*. XLII. kötet, 505. füzet. 369-374
- Szily, K. (1911): Apáthy István és a természettudományi műnyelv. *Természettudományi Közöny*. XLIII. kötet, 527. füzet. 350-352
- Toldy, G. (1910): *Szerecsenszótár*. Kilián Frigyes Utóda királyi magyar egyetemi könyvkereskedése: Budapest
- Tolnai, V. (1918): Ál-latin jövevényszavak. In: *Emlék Szily Kálmánnak a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének 80. születésnapjára*. Hornyánszky V. Könyvnyomdája: Budapest. 84-86
- Tolnai, V. (1930): Makaróni nyelv és irodalom. *Magyar Nyelv*. XXVI. / 7-8. 215-248. és XXVI/9-10. 337-346

Internetes hivatkozások

Web1: Wikipédia: Apáthy István.

[https://hu.wikipedia.org/wiki/Ap%C3%A1thy_Istv%C3%A1n_\(zool%C3%B3gus\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Ap%C3%A1thy_Istv%C3%A1n_(zool%C3%B3gus))

Web2: www.muvelodes.ro/index.php/cikk (Gábor Dénes: Apáthy István élete és munkássága / 2006 április)

An episode in the history of Hungarian terminology: the debate on 'relatinizing' at the beginning of the 20th century

The linguistic and cultural history phenomenon of 'relatinizing' rarely turns up as a technical term. It means going back to original Latin form of technical terms which were taken from Latin and modified according to the phonetic and grammatical character of the given language. The phenomenon, or the process, can be spontaneous or controlled; there are examples for both. It was István Apáthy who seriously brought up the question of 'relatinizing' in terminology in the first decade of the 20th century. He pointed out that the majority of terminology vocabulary in Hungarian were words of Latin origin taken over from German or other languages where they had already been mutilated. In this way they were strange not only for our language but for Latin as well. An expert of Hungarian terminology, Kálmán Szily, argued Apáthy's viewpoint. He claimed Apáthy was wrong because, as he reasoned, relying on firm principles and practice the Hungarian terminology had already accepted the different terms of Latin origin. He thought 'relatinizing' would cause damage and confusion in the language system and would contradict one of the accepted principles of developing terminology, according to which the usual and integrated words, especially terms of Latin origin should be recognised. Their debate was published in the "Múzeumi Füzetek" and "Természettudományi Közöny", and resulted in the refusal of 'relatinization' supported by majority of experts in terminology.

Keywords: the history of terminology, the history of vocabulary development, Latin, relatinizing, language development